

**Världshistoriens bästa samman-
fattning av vektoranalysen**

Del 1: Förberedelser

Skalärfält

Ett *skalärfält* i planet (rummet) är en funktion som till varje punkt i planet (rummet) ordnar ett tal, d.v.s. en funktion

$$\phi: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R} \quad (\text{i planet}) \quad \text{eller} \quad \phi: \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R} \quad (\text{i rummet}).$$

Exempel: $\phi(x, y) = 10 - x^2 - y^2$ kan tolkas som temperaturen i punkten $(x, y) \in \mathbb{R}^2$.

Exempel: $\psi(x, y, z) = 10 - x^2 - y^2 - z^2$ kan tolkas som temperaturen i punkten $(x, y, z) \in \mathbb{R}^3$.

Nivåmängder

I planet: nivåkurvor

Givet ett skalärfält $\phi: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ i *planet* kan man erhålla en familj *kurvor*, de så kallade *nivåkurvorna* $\phi(x, y) = c$ där $c \in V_\phi$.

Exempel: Betrakta igen $\phi(x, y) = 10 - x^2 - y^2$. Då är $\phi(x, y) = c$ mängden av punkter $(x, y) \in \mathbb{R}^2$ där temperaturen är precis c grader Celsius. För varje $c < 10$ är en sådan mängd en cirkel med centrum i origo.

I rummet: nivåytor

Givet ett skalärfält $\psi: \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ i *rummet* kan man erhålla en familj *ytor*, de så kallade *nivåytorna* $\psi(x, y, z) = c$ där $c \in V_\psi$.

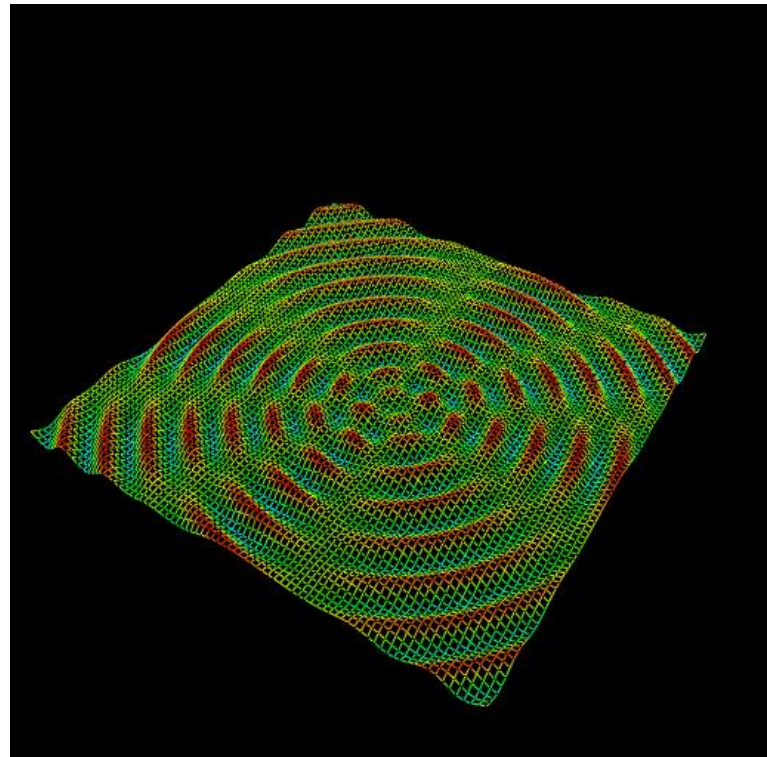
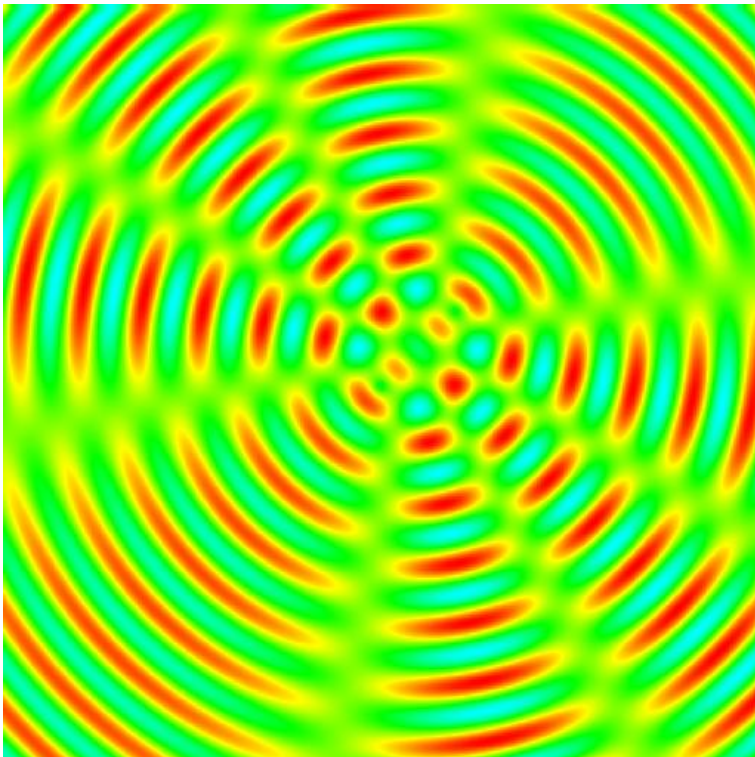
Exempel: Betrakta igen $\psi(x, y, z) = 10 - x^2 - y^2 - z^2$. Då är $\psi(x, y, z) = c$ mängden av punkter $(x, y, z) \in \mathbb{R}^3$ där temperaturen är precis c grader Celsius. För varje $c < 10$ är en sådan mängd en sfär med centrum i origo.

(I dessa båda exempel kan nivåmängderna kallas *isotermer*, eftersom de är mängder av punkter med samma temperatur.)

Visualisering av skalärfält i planet

Ett skalärfält $\phi: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ i planet kan visualiseras på flera olika sätt.

Förutom att rita några väl valda nivåkurvor till fältet kan man rita ett "färgat plan" eller studera grafen $\{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3: z = \phi(x, y)\}$.

Vektorfält

Ett *vektorfält* i planet (rummet) är en funktion som till varje punkt i planet (rummet) ordnar en vektor, d.v.s. en funktion

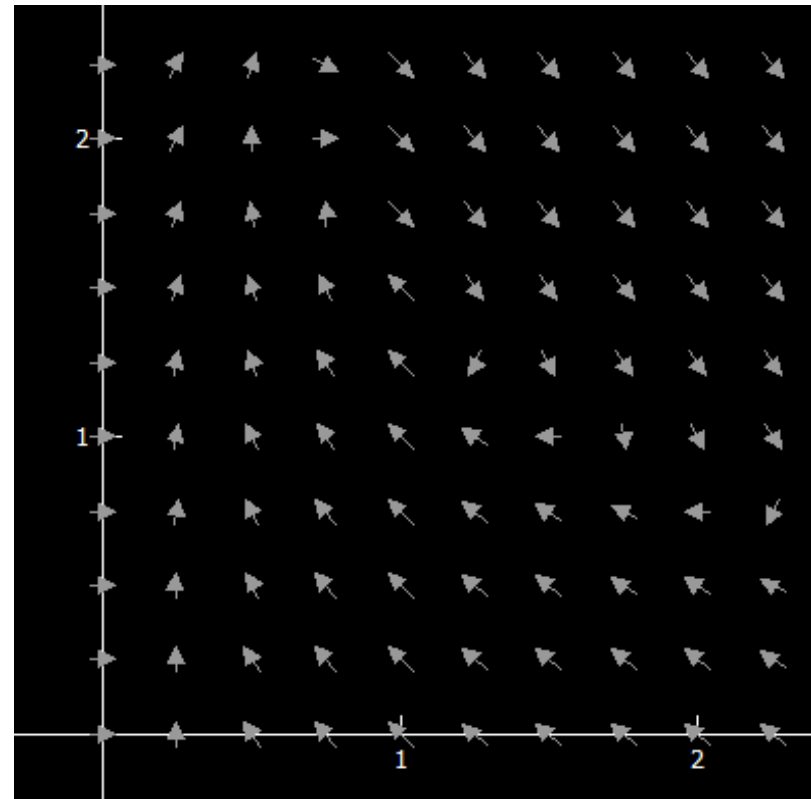
$$\mathbf{A}: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2 \quad (\text{i planet}) \quad \text{eller} \quad \mathbf{A}: \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}^3 \quad (\text{i rummet}).$$

Exempel:

Det plana vektorfältet $\mathbf{A}$ som definieras av

$$\mathbf{A}(x, y) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 1 + 2x^2y - 3x - x \\ -2x^2y + 3x \end{pmatrix}$$

illustreras till höger.

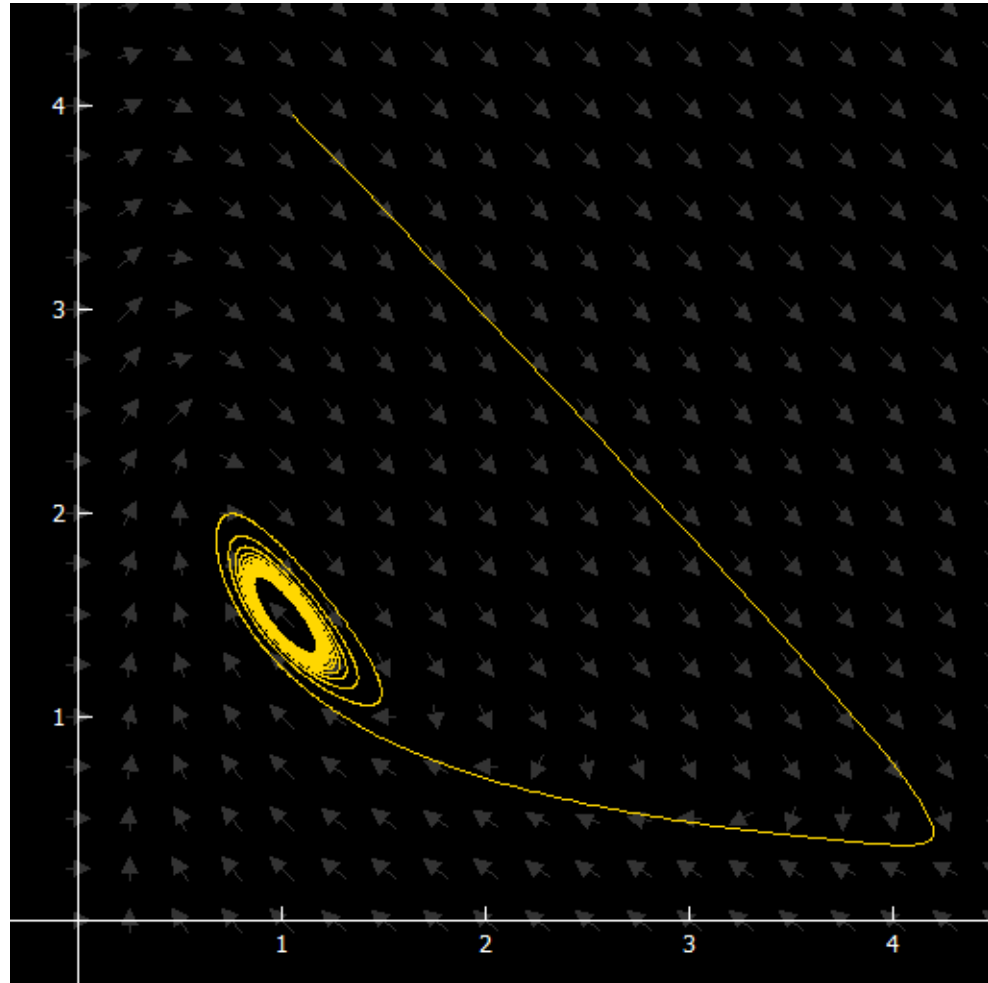

Två fysikaliska tolkningar av vektorfält

Det finns två särskilt enkla och viktiga fysikaliska tolkningar av vektorfält.

Hastighetsfält

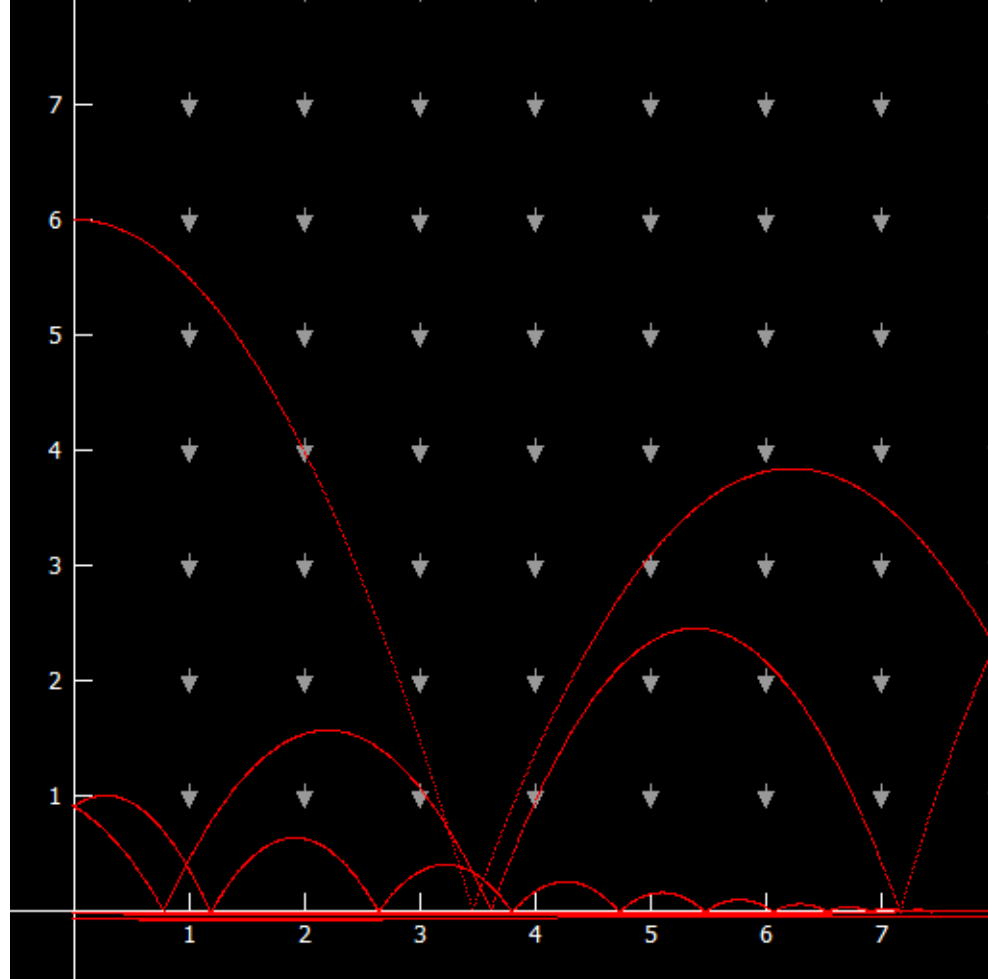
Dels kan $\mathbf{v}(x, y)$ vara *hastighetsvektorn* hos ett flöde (t.ex. vattenflöde, gasflöde, blodflöde) i punkten (x, y) . Detta förutsätter, förstås, att hastighetsvektorn i punkten (x, y) inte beror på tiden, d.v.s. att flödet är *stationärt*. En partikel som rör sig med flödet kommer då att följa en *integralkurva* till vektorfältet, d.v.s. en kurva vars tangent alltid är vektorn i samma punkt.

Kraftfält

Å andra sidan kan $\mathbf{F}(x, y)$ vara kraften i punkten (x, y) . En partikel kommer då ha accelerationen $\frac{1}{m}\mathbf{F}(x, y)$ i den punkten. (I detta fall kommer partikeln i allmänhet *inte* att följa en integralkurva.)

Till höger visas vektorfältet $\mathbf{F}(x, y) = -g\hat{y}$ som kan tolkas som gravitationsfältet i närheten av jordens yta. En boll har kastats från punkten $(0,6)$ med utgångshastigheten $(1,0)$.

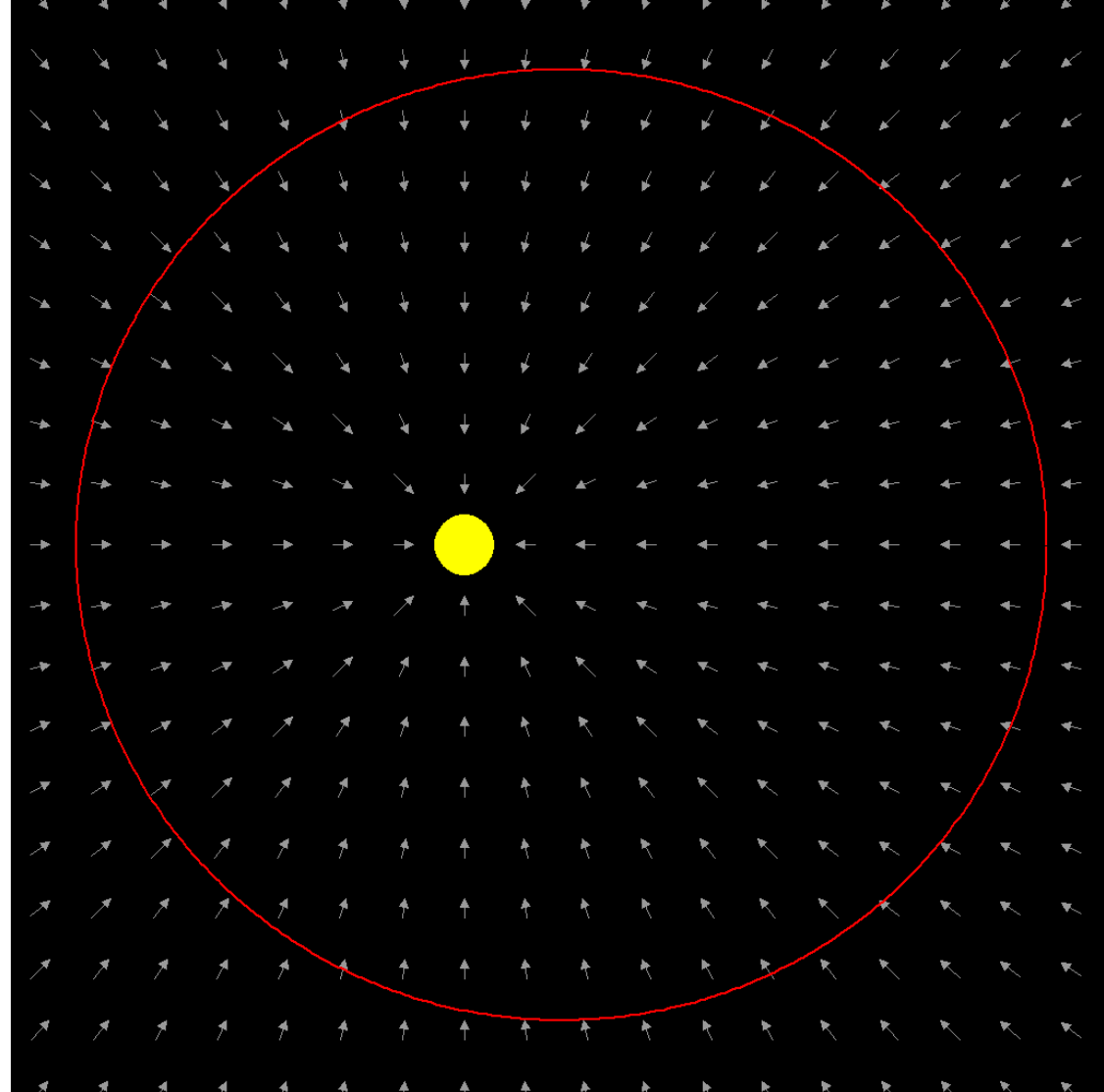

Bonusexempel: Betrakta gravitationsfältet i solsystemet:

$$\mathbf{F}(x, y, z) = -\frac{1}{r^2} \hat{\mathbf{r}}.$$

Här rör sig partiklarna (d.v.s. planeterna) i ellipser med solen i ena brännpunkten.

Observera att illustrationen till höger använder samma längd på alla pilar, oberoende av vektorfältets belopp i den aktuella punkten. (Varför är det nödvändigt att göra så i det här fallet?)

Operatorer

- Till varje skalärfält ϕ hör ett vektorfält, den så kallade *gradienten* $\nabla\phi$ definierad av

$$\nabla\phi(x, y, z) = \left(\frac{\partial\phi}{\partial x}, \frac{\partial\phi}{\partial y}, \frac{\partial\phi}{\partial z} \right).$$

- Till varje vektorfält $\mathbf{A}$ hör ett skalärfält, den så kallade *divergensen* $\nabla \cdot \mathbf{A}$ definierad av

$$(\nabla \cdot \mathbf{A})(x, y, z) = \frac{\partial A_x}{\partial x} + \frac{\partial A_y}{\partial y} + \frac{\partial A_z}{\partial z}.$$

- Till varje vektorfält $\mathbf{A}$ hör ett annat vektorfält, den så kallade *rotationen* $\nabla \times \mathbf{A}$ definierad av

$$(\nabla \times \mathbf{A})(x, y, z) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \frac{\partial A_z}{\partial y} - \frac{\partial A_y}{\partial z} \\ \frac{\partial A_x}{\partial z} - \frac{\partial A_z}{\partial x} \\ \frac{\partial A_y}{\partial x} - \frac{\partial A_x}{\partial y} \end{pmatrix}.$$

(Formlerna ovan gäller i $\mathbb{R}^3$. Notera att ∇ och $\nabla \cdot$ har uppenbara generalisationer till $\mathbb{R}^n$.)

$$\begin{cases} \nabla\phi \\ \nabla \cdot \mathbf{A} \\ \nabla \times \mathbf{A} \end{cases} \text{ skrivs också } \begin{cases} \text{grad } \phi \\ \text{div } \mathbf{A} \\ \text{rot } \mathbf{A} \end{cases} \text{ eller, p\u00e5 engelska, } \begin{cases} \text{grad } \phi \\ \text{div } \mathbf{A} \\ \text{curl } \mathbf{A} \end{cases} .$$

Notera att $\begin{cases} \nabla \\ \nabla \cdot \\ \nabla \times \end{cases}$ \u00e4r en operator som tar in ett $\begin{cases} \text{skal\u00e4rf\u00e4lt} \\ \text{vektorf\u00e4lt} \\ \text{vektorf\u00e4lt} \end{cases}$ och ger ifr\u00e5n sig ett $\begin{cases} \text{vektorf\u00e4lt} \\ \text{skal\u00e4rf\u00e4lt} \\ \text{vektorf\u00e4lt} \end{cases}$.

Konventioner

Ibland låtsas man att ∇ är en "vektor" med "komponenter" $\left(\frac{\partial}{\partial x}, \frac{\partial}{\partial y}, \frac{\partial}{\partial z}\right)$.

I sådana fall kan $\nabla\phi$ rent formellt betraktas som "vektorn" ∇ gånger skalärfältet ϕ , $\nabla \cdot \mathbf{A}$ kan rent formellt betraktas som skalärprodukten mellan "vektorn" ∇ och vektorfältet $\mathbf{A}$, och $\nabla \times \mathbf{A}$ kan rent formellt betraktas som kryssprodukten mellan "vektorn" ∇ och vektorfältet $\mathbf{A}$. Detta bör dock endast betraktas som minnesregler (om ens det), och inget annat. $\left(\frac{\partial}{\partial x}, \frac{\partial}{\partial y}, \frac{\partial}{\partial z}\right)$ är ju inte en vektor (komponenterna är ju inte tal).

Den "sunda" inställningen är att ∇ , $\nabla \cdot$ och $\nabla \times$ är operatorer "in their own right" enligt ovan, definierade av sin verkan på fält enligt förföregående sida. (Detta framgår extra tydligt med den alternativa notationen $\text{grad } \phi$, $\text{div } \mathbf{A}$ och $\text{rot } \mathbf{A}$.)

Geometriska tolkningar

- Den geometriska tolkningen av *gradienten* $\nabla\phi$ är välkänd sedan flervariabelanalysen. $\nabla\phi$ är ett vektorfält, och vektorn $\nabla\phi(x, y, z)$ i punkten (x, y, z) är vinkelrät mot skalärfältets nivåyta genom just den punkten. Vektorn pekar åt det håll skalärfältet växer snabbast, och vektorns längd är riktningsderivatan i denna riktning.
- Den geometriska tolkningen av *divergensen* $\nabla \cdot \mathbf{A}$ framgår av Gauss' sats! $\nabla \cdot \mathbf{A}(x, y, z)$ är ett mått på den lokala *produktionen* i punkten (x, y, z) .

Tänk också på flöde av vatten, som är inkompressibelt: $\nabla \cdot \mathbf{v} \equiv 0$.

- Den geometriska tolkningen av *rotationen* $\nabla \times \mathbf{A}$ framgår av Stokes sats! $\nabla \times \mathbf{A}(x, y, z)$ är ett mått på den lokala *rotationen* i punkten (x, y, z) .

Tänk på ett (litet) skovelhjul i ett tvådimensionellt flöde eller en (liten) boll i ett tre-dimensionellt flöde.

Även om geometriska tolkningar är trevliga och i många fall användbara, så är de något oprecisa (åtminstone de två sista ovan); det är alltid de precisa definitionerna av operatorerna som gäller.

Vektoridentiteter

Det är lätt att visa att

$$\nabla \times (\nabla \phi) \equiv \mathbf{0}$$

för varje skalärfält ϕ ("ett potentialfält är alltid virvelfritt").

Det är också lätt att visa att

$$\nabla \cdot (\nabla \times \mathbf{A}) \equiv 0$$

för varje vektorfält $\mathbf{A}$ (tänk på magnetfält och Maxwells ekvationer).

Slutligen bör alla känna igen en av fysikens allra viktigaste ekvationer, nämligen Laplaces ekvation $\nabla^2 \phi = 0$ där *Laplaceoperatorn* $\nabla^2 (= \Delta)$ definieras av

$$\nabla^2 \phi := \nabla \cdot (\nabla \phi) = \frac{\partial^2 \phi}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \phi}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \phi}{\partial z^2} \quad (\text{i rummet}).$$

Kurvor i planet

En kurva i planet kan ges av en ekvation i planets koordinater. Till exempel är enhetscirkeln

$$C = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2: x^2 + y^2 = 1\}.$$

Vi säger att $x^2 + y^2 = 1$ är *ekvationen* för enhetscirkeln. Ofta säger man lite slarvigt att själva ekvationen $x^2 + y^2 = 1$ är enhetscirkeln.

En kurva i planet kan också parameteriseras, d.v.s. skrivas som värdemängden av en funktion $\mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}^2$. Till exempel är enhetscirkeln

$$C = \mathbf{r}([0, 2\pi[)$$

där

$$\mathbf{r}(t) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos t \\ \sin t \end{pmatrix}, \quad \forall t \in [0, 2\pi[.$$

Ytor i rummet

En yta i rummet kan ges av en ekvation i rummets koordinater. Till exempel är enhetssfären

$$S = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3: x^2 + y^2 + z^2 = 1\}.$$

Vi säger att $x^2 + y^2 + z^2 = 1$ är *ekvationen* för enhetssfären. Ofta säger man lite slarvigt att själva ekvationen $x^2 + y^2 + z^2 = 1$ *är* enhetssfären.

En yta i rummet kan också parameteriseras, d.v.s. skrivas som värdemängden av en funktion $\mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$. Till exempel är enhetssfären

$$S = \mathbf{r}([0, \pi] \times [0, 2\pi[)$$

där

$$\mathbf{r}(\theta, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin \theta \cos \varphi \\ \sin \theta \sin \varphi \\ \cos \theta \end{pmatrix}, \quad \forall (\theta, \varphi) \in \underbrace{[0, \pi] \times [0, 2\pi[}_{\text{parameterområdet}},$$

i det här fallet en
rektangel i
parameterplanet
($\theta\varphi$ -planet).

Kurvor i rummet

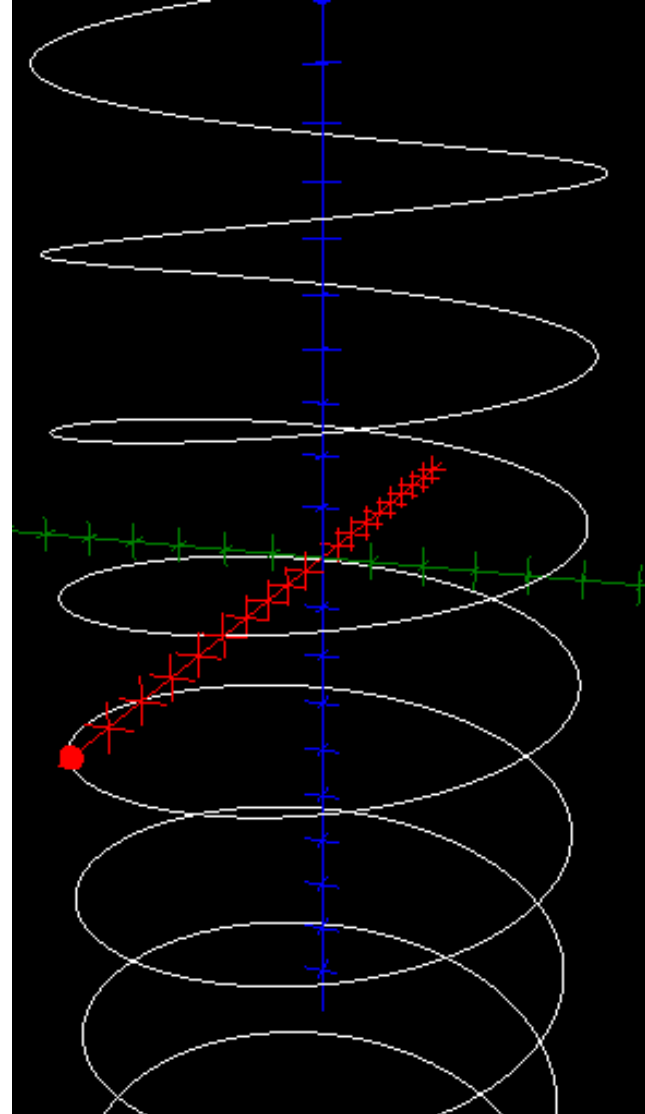
En kurva i rummet kan naturligtvis inte skrivas som en ekvation i rummets koordinater (för en sådan ekvation ger ju en *yta* eftersom $3 - 1 = 2$). Däremot kan en kurva förstås anges med hjälp av *två* sådana ekvationer; kurvan är då tydligen snittet mellan två ytor (en *skärningskurva*).

En kurva i rummet kan också parameteriseras, d.v.s. skrivas som värdemängden till en funktion $\mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}^3$. Till exempel är helixen

$$H = \mathbf{r}(\mathbb{R})$$

där

$$\mathbf{r}(t) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos t \\ \sin t \\ t \end{pmatrix}, \quad \forall t \in \mathbb{R}.$$

Mer om ytor på parameterform

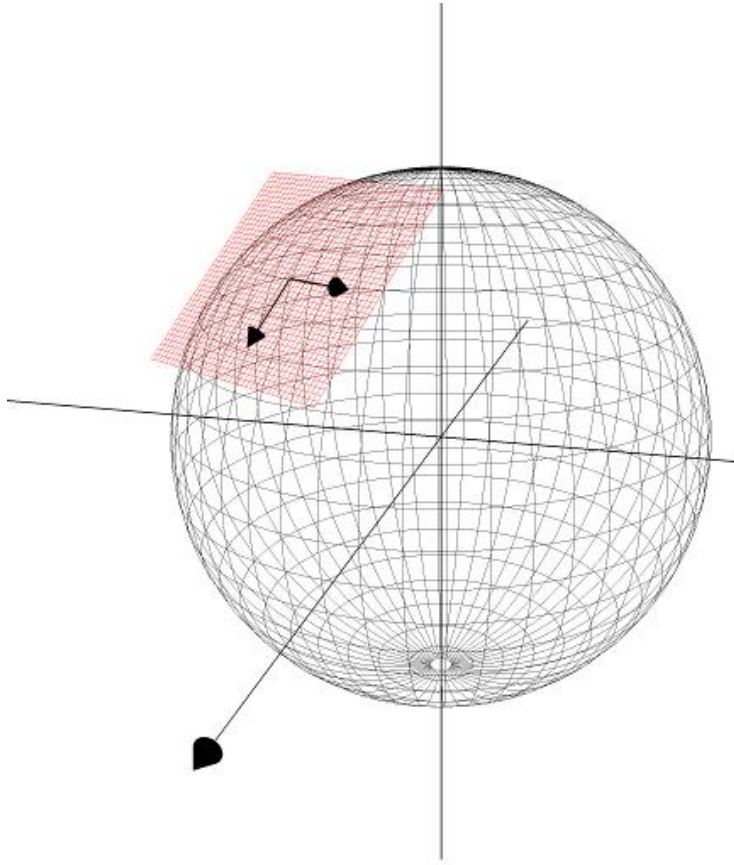
Låt $\Sigma = \mathbf{r}(D) \subset \mathbb{R}^3$ vara en yta given på parameterform, d.v.s. den är bilden av parameterområdet $D \subset \mathbb{R}^2$ under parametriseringsfunktionen $\mathbf{r}: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^3$. Låt koordinaterna i parameterplanet vara (u, v) .

Det är klart att $\mathbf{r}'_u(u, v)$ och $\mathbf{r}'_v(u, v)$ är *parameterkurvornas hastighetsvektorer* och $\mathbf{r}'_u(u, v) \times \mathbf{r}'_v(u, v)$ är en *normal* till ytan, allt i punkten $\mathbf{r}(u, v) \in \Sigma$ med koordinaterna $(u, v) \in D$. Tangentplanet till ytan i den här punkten kan alltså parameteriseras

$$(x, y, z) = \mathbf{r}(u, v) + s \mathbf{r}'_u(u, v) + t \mathbf{r}'_v(u, v), \quad (s, t) \in \mathbb{R}^2.$$

Areaelementet är $dA = |\mathbf{r}'_u(u, v) \times \mathbf{r}'_v(u, v)| du dv$. Det är areaförstoringen mellan parameterområdet och ytan. Mer precist, om $U \subset D$ är en delmängd till parameterområdet, så har motsvarande del av ytan Σ arean $\iint_U dA = \iint_U |\mathbf{r}'_u(u, v) \times \mathbf{r}'_v(u, v)| du dv$. Hela ytan Σ har följaktligen arean

$$A(\Sigma) = \iint_D dA = \iint_D |\mathbf{r}'_u(u, v) \times \mathbf{r}'_v(u, v)| du dv.$$

Exempel. Sfären med radie $r > 0$ kring origo är $\Sigma = \mathbf{r}(D)$ där

$$\mathbf{r}(\theta, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} r \sin \theta \cos \varphi \\ r \sin \theta \sin \varphi \\ r \cos \theta \end{pmatrix}$$

och parameterområdet är rektangeln

$$D = [0, \pi] \times [0, 2\pi[\subset \mathbb{R}^2.$$

Parameterkurvornas hastighetsvektorer är

$$\mathbf{r}'_{\theta}(\theta, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} r \cos \theta \cos \varphi \\ r \cos \theta \sin \varphi \\ -r \sin \theta \end{pmatrix} \text{ och}$$

$$\mathbf{r}'_{\varphi}(\theta, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -r \sin \theta \sin \varphi \\ r \sin \theta \cos \varphi \\ 0 \end{pmatrix}.$$

Enhetsnormalen är

$$\hat{\mathbf{N}}(\theta, \varphi) = \frac{\mathbf{r}'_{\theta}(\theta, \varphi) \times \mathbf{r}'_{\varphi}(\theta, \varphi)}{|\mathbf{r}'_{\theta}(\theta, \varphi) \times \mathbf{r}'_{\varphi}(\theta, \varphi)|} = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin \theta \cos \varphi \\ \sin \theta \sin \varphi \\ \cos \theta \end{pmatrix}.$$

Areaelementet är

$$dA = |\mathbf{r}'_{\theta}(\theta, \varphi) \times \mathbf{r}'_{\varphi}(\theta, \varphi)| d\theta d\varphi = r^2 \sin \theta d\theta d\varphi$$

och ytans area är därför

$$A(\Sigma) = \iint_D dA = \iint_D r^2 \sin \theta d\theta d\varphi = r^2 \int_0^{\pi} \sin \theta d\theta \int_0^{2\pi} d\varphi = r^2 \cdot 2 \cdot 2\pi = 4\pi r^2.$$

Mer om kurvor och ytor

Mer om kurvor och ytor finns på

www.trecs.se

Se i synnerhet artikeln "Basic Theory".

Del 2: Vektoranalys

Kurvintegraler i planet

Fysikalisk motivering: Låt $\mathbf{F}: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$ vara ett kraftfält i planet, och låt $\gamma \subset \mathbb{R}^2$ vara en kurva i planet. Hur stort arbete utför kraftfältet $\mathbf{F}$ på en partikel när den förflyttar sig längs γ ?

Lösning: Antag att $\gamma = \mathbf{r}(I)$ där $\mathbf{r}$ är parametriseringsfunktionen och $I = [a, b] \subset \mathbb{R}$ är ett intervall. Dela in kurvan i en N bitar (N stort tal, så att varje bit blir väldigt liten). Låt $t_i \in I$ vara tidpunkten då partikeln är vid bit nummer i ; den befinner sig då nära punkten $\mathbf{r}(t_i)$ och känner av kraften $\mathbf{F}(\mathbf{r}(t_i))$. Samtidigt gör partikeln nästan exakt den rätlinjiga förflyttningen

$$\Delta \mathbf{r} = \mathbf{r}(t_{i+1}) - \mathbf{r}(t_i) \approx \mathbf{r}'(t_i)\Delta t.$$

Arbetet under denna förflyttning är sålunda nästan precis

$$\Delta W_i = \mathbf{F}(\mathbf{r}(t_i)) \cdot \mathbf{r}'(t_i)\Delta t.$$

Det totala arbetet blir då nästan precis

$$\sum_{i=1}^N \Delta W_i = \sum_{i=1}^N \mathbf{F}(\mathbf{r}(t_i)) \cdot \mathbf{r}'(t_i)\Delta t \quad \text{som} \rightarrow \int_a^b \mathbf{F}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t)dt$$

när indelningen blir finare och finare. Det är alltså rimligt att antaga att det sökta arbetet är precis gränsvärdet av Riemannsumman, d.v.s. integralen

$$W = \int_a^b \mathbf{F}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t)dt.$$

Definition. Låt $\mathbf{A}: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$ vara ett vektorfält och $\gamma = \mathbf{r}([a, b])$ en kurva. Då är *kurvintegralen* av $\mathbf{A}$ längs γ

$$\int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r} := \int_a^b \mathbf{A}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t) dt.$$

Om $\mathbf{A}$ är ett kraftfält kan kurvintegralens värde följaktligen tolkas som det arbete kraftfältet utför på en partikel när den rör sig längs γ .

Observation: Vad händer om $\mathbf{A}(\mathbf{r}(t)) \perp \mathbf{r}'(t)$ för alla $t \in [a, b]$?

Exempel 1. Låt $\mathbf{A}(x, y) = (x - y, x)$ och låt γ vara halvcirkeln från $(1, 0)$ till $(-1, 0)$ i övre halvplanet $y \geq 0$. Beräkna $\int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r}$.

Lösning:

Kurvan är $\gamma = \mathbf{r}([0, \pi])$ där

$$\mathbf{r}(t) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos t \\ \sin t \end{pmatrix}, \quad \forall t \in [0, \pi].$$

Sålunda är

$$\begin{aligned} \int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r} &= \int_0^{\pi} \mathbf{A}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t) dt = \int_0^{\pi} \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos t - \sin t \\ \cos t \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \end{pmatrix} dt = \\ &= \int_0^{\pi} (-\sin t \cos t + \sin^2 t + \cos^2 t) dt = \\ &= \int_0^{\pi} \left(-\frac{1}{2} \sin 2t + \sin^2 t + \cos^2 t \right) dt = \int_0^{\pi} dt = \pi. \end{aligned}$$

Exempel 2. Låt $\mathbf{A}(x, y) = (x, y^3)$ och låt γ vara den räta linjen från $(3,0)$ till $(1,1)$. Beräkna $\int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r}$.

Lösning:

Kurvan är $\gamma = \mathbf{r}([0,1])$ där

$$\mathbf{r}(t) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 3 - 2t \\ t \end{pmatrix} = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 3 \\ 0 \end{pmatrix} + t \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -2 \\ 1 \end{pmatrix}, \quad \forall t \in [0,1].$$

Sålunda är

$$\begin{aligned} \int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r} &= \int_0^1 \mathbf{A}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t) dt = \int_0^1 \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 3 - 2t \\ t^3 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -2 \\ 1 \end{pmatrix} dt = \int_0^1 (-6 + 4t + t^3) dt = \\ &= -\frac{15}{4}. \end{aligned}$$

Greens sats

Låt γ vara en *sluten och enkel* kurva i planet, nämligen randen till området D , d.v.s. $\gamma = \partial D$. Om $(x, y) \mapsto \mathbf{F}(x, y) = (P(x, y), Q(x, y))$ är ett vektorfält i planet, så är

$$\oint_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = \iint_D \left(\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \right) dx dy$$

där kurvintegralen är tagen i *positiv* riktning, d.v.s. området D är alltid till *vänster* om randen när man går i kurvans riktning.

($\mathbf{F}$ är C^1 i en omgivning till D , γ är styckvis C^1 .)

Exempel 1. Låt γ vara enhetscirkeln och sätt $\mathbf{F}(x, y) = (x^2y, y^2x)$. Eftersom $\gamma = \mathbf{r}([0, 2\pi[)$ där $\mathbf{r}(t) = (\cos t, \sin t)$ ger en naiv beräkning att kurvintegralen

$$\int_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = \int_0^{2\pi} \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos^2 t \sin t \\ \sin^2 t \cos t \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \end{pmatrix} dt = \int_0^{2\pi} (-\cos^2 t \sin^2 t + \sin^2 t \cos^2 t) dt = 0$$

och med Greens sats får vi, där D är den fyllda enhetsdisken,

$$\begin{aligned} \oint_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} &= \iint_D \left(\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \right) dx dy = \iint_D (x^2 - y^2) dx dy = \begin{bmatrix} x = r \cos \varphi \\ y = r \sin \varphi \\ J = r \end{bmatrix} = \\ &= \iint_E (r^2 \cos^2 \varphi - r^2 \sin^2 \varphi) r dx dy = \int_0^1 r^3 dr \int_0^{2\pi} (\cos^2 \varphi - \sin^2 \varphi) d\varphi = \\ &= \int_0^1 r^3 dr \int_0^{2\pi} \cos 2\varphi d\varphi = \frac{1}{4} \cdot 0 = 0. \end{aligned}$$

[Att arbetet blir noll kan man faktiskt se direkt eftersom $\mathbf{F}(x, y) = xy(x, y) \parallel (x, y)$ överallt är vinkelrät mot enhetscirkeln.]

Exempel 2. Låt γ vara enhetscirkeln och sätt $\mathbf{F}(x, y) = (\sin x^2 + y, \sin e^y)$. Eftersom $\gamma = \mathbf{r}([0, 2\pi[)$ där

$$\mathbf{r}(t) = (\cos t, \sin t)$$

kan vi försöka att beräkna kurvintegralen på vanligt sätt:

$$\begin{aligned} \int_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} &= \int_0^{2\pi} \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin(\cos^2 t) + \sin t \\ \sin(e^{\sin t}) \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \end{pmatrix} dt = \\ &= \int_0^{2\pi} (-\sin(\cos^2 t) \sin t - \sin^2 t + \sin(e^{\sin t}) \cos t) dt = ??? \end{aligned}$$

men med Greens sats får vi, där D är den fyllda enhetsdisken,

$$\oint_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = \iint_D \left(\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \right) dx dy = - \iint_D dx dy = -A(D) = -\pi.$$

Greens sats och areor i planet

Greens sats kan användas för att beräkna plana areor. Låt $\gamma = \partial D$ vara en enkel sluten kurva, randen till det plana området D . Om vi betraktar något av vektorfälten

$$\mathbf{F}(x, y) = (0, x) \quad \text{eller} \quad (-y, 0) \quad \text{eller} \quad \frac{1}{2}(-y, x)$$

så ger Greens sats att

$$\oint_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = \iint_D \left(\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \right) dx dy = \iint_D dx dy = A(D) = \text{Arean av } D.$$

I ord: *Arean av ett område är lika med kurvintegralen av något av vektorfälten $\mathbf{F}$ ovan längs områdets rand (taget i positiv riktning).*

För ett förträffligt pedagogiskt exempel, se [exemplet där vi bestämmer arean innanför den så kallade "astroiden"](#).

Ytintegraler

Antag att du har en funktion $f: \Sigma \rightarrow \mathbb{R}$ definierad på någon yta $\Sigma = \mathbf{r}(D)$. Tänk dig att du delar in ytan N bitar (N mycket stort, så varje bit är mycket liten) av arean ΔA , och i varje bit beräknar produkten $f\Delta A$. Summera sedan. När indelningen blir finare går Riemannsumman mot en integral, den så kallade *ytintegralen* av f över Σ :

$$\sum f\Delta A \rightarrow \iint_{\Sigma} f dA = \iint_D f(\mathbf{r}(u, v)) |\mathbf{r}'_u \times \mathbf{r}'_v| du dv.$$

(I praktiken anges ofta f som en funktion $D \rightarrow \mathbb{R}$.) Notera att om $f \equiv 1$ erhålles ytans area.

Exempel. Betrakta sfären $S = \mathbf{r}(D)$ där

$$\mathbf{r}(\theta, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin \theta \cos \varphi \\ \sin \theta \sin \varphi \\ \cos \theta \end{pmatrix}, \quad \forall (\theta, \varphi) \in D$$

och $D := [0, \pi[\times [0, 2\pi]$. Om ytladdningstätheten [i enheten C/m^2] på S är $f(\theta, \varphi) = \theta + \varphi$ i punkten med koordinater $(\theta, \varphi) \in D$, vad är då den totala laddningen på sfären?

Lösning: Laddningen är ytintegralen av f över S , d.v.s.

$$Q = \iint_S f dA = \iint_D (\theta + \varphi) \sin \theta d\theta d\varphi = \dots = 6\pi^2.$$

Flödesintegraler

Antag att $\mathbf{J}$ är ett vektorfält i rummet som anger *flödestätheten* för något (t.ex. vätske-) flöde, d.v.s. $\mathbf{J}$ har enheten $\text{kg}/(\text{m}^2 \cdot \text{s})$. Om $\Sigma = \mathbf{r}(D)$ är en yta i rummet med enhetsnormal $\hat{\mathbf{n}}$ i varje punkt så är *flödet av $\mathbf{J}$ genom Σ* värdet av *flödesintegralen*

$$\begin{aligned}\iint_{\Sigma} \mathbf{J} \cdot d\mathbf{A} &:= \iint_{\Sigma} \mathbf{J} \cdot \hat{\mathbf{n}} dA := \iint_D \mathbf{J}(\mathbf{r}(u, v)) \cdot \frac{\mathbf{r}'_u \times \mathbf{r}'_v}{|\mathbf{r}'_u \times \mathbf{r}'_v|} \cdot |\mathbf{r}'_u \times \mathbf{r}'_v| dudv = \\ &= \iint_D \mathbf{J}(\mathbf{r}(u, v)) \cdot (\mathbf{r}'_u \times \mathbf{r}'_v) dudv.\end{aligned}$$

Notera att en flödesintegral är en speciell sorts ytintegral, nämligen en där funktionen vi integrerar över ytan är $\mathbf{J} \cdot \hat{\mathbf{n}}$, flödets projektion på normalriktningen.

Exempel. Betrakta vektorfältet

$$\mathbf{F}(x, y, z) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} y \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix}$$

och paraboloiden $S = \mathbf{r}([0,1]^2)$ där

$$\mathbf{r}(u, v) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} u \\ v \\ u^2 + v^2 \end{pmatrix}.$$

Flödet av $\mathbf{F}$ genom S är

$$\begin{aligned} \iint_S \mathbf{F} \cdot \hat{\mathbf{n}} dA &= \iint_D \mathbf{F}(\mathbf{r}(u, v)) \cdot (\mathbf{r}'_u \times \mathbf{r}'_v) dudv = \iint_D \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} v \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -2u \\ -2v \\ 1 \end{pmatrix} dudv = \\ &= \iint_D (-2uv + 1) dudv = \int_0^1 \int_0^1 (-2uv + 1) du dv = \frac{1}{2}. \end{aligned}$$

Exempel. Ibland behöver man inte ens parameterisera en yta för att beräkna en flödesintegral. I stället kan det räcka med att "hoppa in" direkt i definitionen.

Låt t.ex.

$$S := \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3 : x \in [0, 1], y \in [0, 1], z = 3\}$$

vara en kvadrat i planet $z = 3$, och betrakta vektorfältet

$$\mathbf{A}(x, y, z) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 2 \\ 1 \\ z \end{pmatrix}.$$

Eftersom S naturligtvis har enhetsnormalen $(0, 0, 1)$ ser vi direkt att

$$\iint_S \mathbf{A} \cdot \hat{\mathbf{n}} dA = \iint_S \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 2 \\ 1 \\ 3 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix} dA = 3 \iint_S dA = 3A(S) = 3$$

där $A(S) = 1 \cdot 1 = 1$ är arean av kvadraten S .

Gauss' sats

Låt $\mathbf{A}$ vara ett vektorfält i rummet och låt $S = \partial K$ vara en sluten yta, nämligen begränsningsytan till området K . Då är flödet *ut ur* K

$$\iint_S \mathbf{A} \cdot \hat{\mathbf{n}} dA = \iiint_K (\nabla \cdot \mathbf{A}) dV.$$

($\mathbf{A}$ är C^1 i en omgivning av K , S styckvis C^1 .)

Exempel. Betrakta vektorfältet

$$\mathbf{A}(x, y, z) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} x + y \\ y + z \\ z + 1 \end{pmatrix}$$

och enhetsfären $S = \mathbf{r}(D)$, som är randen till enhetsklotet K , där

$$\mathbf{r}(\theta, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin \theta \cos \varphi \\ \sin \theta \sin \varphi \\ \cos \theta \end{pmatrix}, \quad \forall (\theta, \varphi) \in D$$

och $D := [0, \pi[\times [0, 2\pi]$. Flödet ut genom S kan beräknas på naivt sätt:

$$\iint_S \mathbf{A} \cdot \hat{\mathbf{n}} dA = \iint_D \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin \theta \cos \varphi + \sin \theta \sin \varphi \\ \sin \theta \sin \varphi + \cos \theta \\ \cos \theta + 1 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \sin \theta \cos \varphi \\ \sin \theta \sin \varphi \\ \cos \theta \end{pmatrix} \sin \theta d\theta d\varphi = \dots = 4\pi.$$

Med Gauss' sats blir räkningarna enklare, eftersom $(\nabla \cdot \mathbf{A})(x, y, z) = 3$. Vi får

$$\iint_S \mathbf{A} \cdot \hat{\mathbf{n}} dA = \iiint_K (\nabla \cdot \mathbf{A}) dV = 3 \iiint_K dV = 3V(D) = 3 \cdot \frac{4\pi}{3} = 4\pi.$$

Kurvintegraler i rummet

Kurvintegraler i rummet fungerar *exakt* som kurvintegraler i planet.

Exempel. Betrakta helixen $\gamma = \mathbf{r}([a, b])$ där

$$\mathbf{r}(t) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos t \\ \sin t \\ t \end{pmatrix}, \quad \forall t \in \mathbb{R}$$

samt vektorfältet

$$\mathbf{F}(x, y, z) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -y \\ x \\ 1 \end{pmatrix}.$$

Arbetet som kraftfältet $\mathbf{F}$ utför på partikeln när den rör sig från $\mathbf{r}(a)$ till $\mathbf{r}(b)$ längs γ är

$$\begin{aligned} \int_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} &= \int_a^b \mathbf{F}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t) dt = \int_a^b \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \\ 1 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \\ 1 \end{pmatrix} dt = \\ &= \int_a^b (\sin^2 t + \cos^2 t + 1) dt = \int_a^b 2 dt = 2(b - a). \end{aligned}$$

Stokes sats

Låt $\mathbf{A}$ vara ett vektorfält i rummet, och γ en sluten och enkel kurva. Låt också $W = \oint_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r}$ vara kurvintegralen av $\mathbf{A}$ längs γ .

Betrakta *någon* yta S som har γ som randkurva ($\gamma = \partial S$) och låt $\phi = \iint_S (\nabla \times \mathbf{A}) \cdot \hat{\mathbf{n}} dA$ vara flödet av $\nabla \times \mathbf{A}$ genom S . Då är

$$W = \pm \phi,$$

där plustecknet väljs omm $\mathbf{n} \times \mathbf{t}$ pekar *in mot ytan*, där $\mathbf{n}$ är ytans normal och $\mathbf{t}$ är kurvans tangent, d.v.s. omm vi har ytan till *vänster* om oss när vi går i kurvans riktning med huvudet i ytans normalriktning.

($\mathbf{A}$ är C^1 i en omgivning av S , S styckvis C^1 .)

Exempel 1. Betrakta vektorfältet $\mathbf{A}(x, y, z) = (x^2, xz^2, xz)$ och låt $\gamma = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3: x^2 + y^2 = 1, z = 1\}$ vara en cirkel i planet $z = 1$ (positivt orienterad sett ovanifrån). Då är $\gamma = \mathbf{r}([0, 2\pi[)$ där $\mathbf{r}(t) = (\cos t, \sin t, 1)$, så vi kan beräkna arbetet på vanligt sätt:

$$\begin{aligned} W &= \int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r} = \int_0^{2\pi} \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos^2 t \\ \cos t \\ \cos t \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \\ 0 \end{pmatrix} dt = \int_0^{2\pi} (\cos^2 t - \cos^2 t \sin t) dt = \\ &= \int_0^{2\pi} \cos^2 t dt = \pi. \end{aligned}$$

Men vi kan också använda Stokes sats. Rotationen av $\mathbf{A}$ är

$$(\nabla \times \mathbf{A})(x, y, z) = (-2xz, -z, z^2).$$

Vi måste nu välja någon yta som har γ som randkurva. Det uppenbara valet är den del av planet $z = 1$ som ligger innanför γ , d.v.s. vi väljer ytan $S = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3: x^2 + y^2 \leq 1, z = 1\}$. Vi behöver inte ens parameterisera ytan för att bestämma flödet genom den:

$$\phi = \iint_S (\nabla \times \mathbf{A}) \cdot \hat{\mathbf{n}} dA = \iint_S \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -2xz \\ -z \\ z^2 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix} dA = \iint_S z^2 dA = \iint_S dA = A(S) = \pi.$$

När vi går runt γ med huvudet i riktningen $\hat{\mathbf{z}}$ har vi ytan till vänster om oss, så $W = \phi$.

Exempel 2. Betrakta vektorfältet

$$\mathbf{A}(x, y, z) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} y \cos x e^{\sin x} \\ e^{\sin x} + ze^y \\ e^y \end{pmatrix}$$

och kurvan $\gamma = \mathbf{r}([0, 2\pi[)$ där

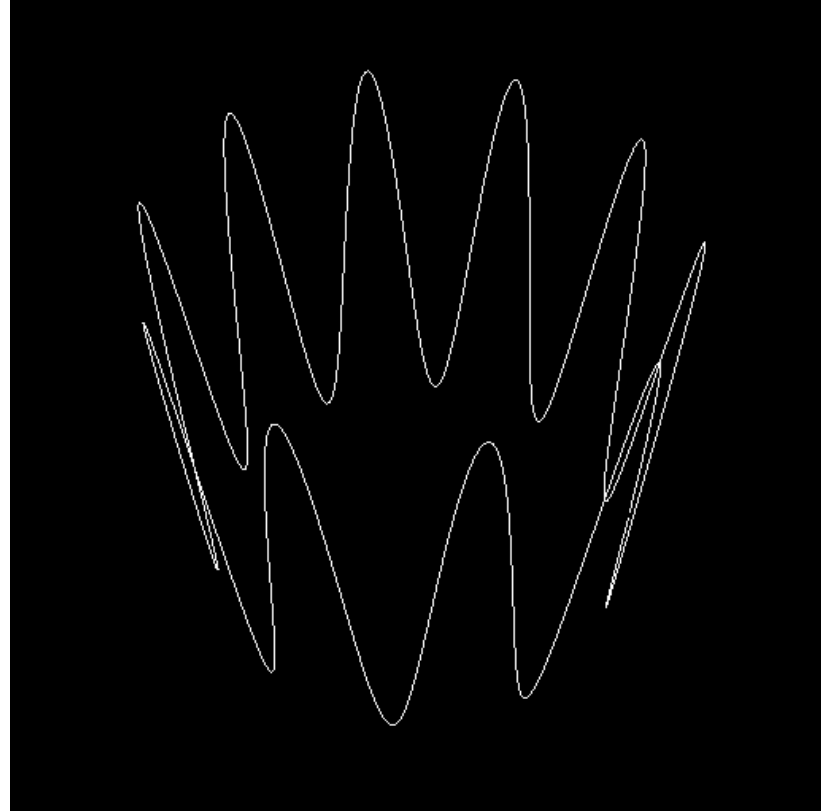
$$\mathbf{r}(t) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos t \\ \sin t \\ \sin 10t \end{pmatrix}.$$

Vad är $\int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r}$? Det är klart att det existerar en yta med γ som rand; låt S vara någon sådan yta. Eftersom

$$(\nabla \times \mathbf{A})(x, y, z) = \mathbf{0}$$

(visa det!) ger Stokes sats att

$$\int_{\gamma} \mathbf{A} \cdot d\mathbf{r} = \pm \iint_S (\nabla \times \mathbf{A}) \cdot \hat{\mathbf{n}} dA = \pm \iint_S 0 dA = \pm 0 = 0.$$

Potentialfält

Betrakta ett vektorfält $\mathbf{A}$ i ett område D i rummet eller planet. Om det existerar ett skalärfält ϕ [av klassen C^1] sådant att $\mathbf{A} = \nabla\phi$ i hela D säger vi att $\mathbf{A}$ är ett *potentialfält* i D , och att ϕ är *potentialen* till $\mathbf{A}$.

Det är mycket enkelt att visa att om $\mathbf{A} = (P, Q)$ är ett potentialfält i *planet* [med potential av klassen C^2] så är

$$\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \equiv 0.$$

Om $\mathbf{A}$ är ett potentialfält i *rummet*, så är det lika lätt att visa att

$$\nabla \times \mathbf{A} \equiv 0.$$

Vi kan alltså direkt dra tämligen långtgående slutsatser om hur (tillräckligt kontinuerliga) potentialfält beter sig vad kurvintegraler beträffar med hjälp av Greens och Stokes satser: kurvintegralen längs en sluten och enkel kurva är noll. *Det är ekvivalent med att kurvintegralen mellan två punkter är oberoende av den precisa vägen mellan punkterna.* (Visa den ekvivalensen!)

Om $\mathbf{F}$ är ett potentialfält med potentialen ϕ så är

$$\int_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = \phi(\mathbf{b}) - \phi(\mathbf{a})$$

för varje kurva γ som går från $\mathbf{a}$ till $\mathbf{b}$.

Det medför också att kurvintegraler av $\mathbf{F}$ är oberoende av vägen mellan start- och slutpunkt och att kurvintegralen för varje sluten kurva är noll.

I en sammanhängande öppen mängd i planet/rummet gäller

$$\mathbf{F} = \nabla\phi \text{ är ett potentialfält}$$

$\Leftrightarrow$

$$\int_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = \phi(\mathbf{b}) - \phi(\mathbf{a})$$

$\Leftrightarrow$

$$\int_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} \text{ är oberoende av vägen}$$

$\Leftrightarrow$

$$\oint_{\gamma} \mathbf{F} \cdot d\mathbf{r} = 0 \text{ för varje sluten kurva } \gamma$$

$\Downarrow$

$$\frac{\partial Q}{\partial x} - \frac{\partial P}{\partial y} \equiv 0 \quad (\text{i planet}), \quad \nabla \times \mathbf{F} \equiv \mathbf{0} \quad (\text{i rummet})$$

Om området är **enkelt** sammanhängande gäller även den omvända implikationen nederst.

Exempel. Betrakta gravitationsfältet

$$\mathbf{F}(x, y) = -g\hat{y}$$

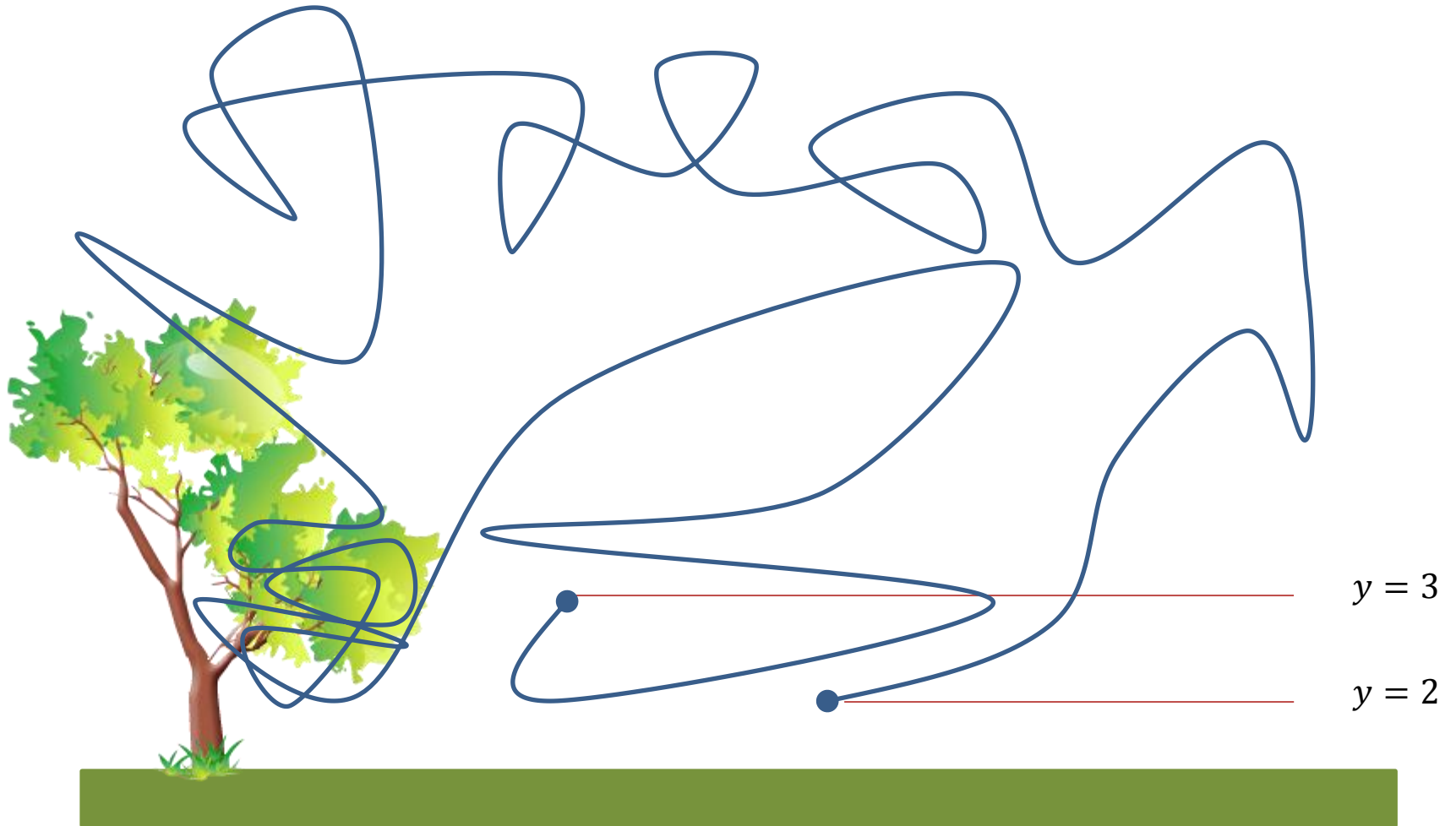
nära jordens yta. En potential är

$$\phi(x, y) = -gy$$

eftersom $\mathbf{F}(x, y) = \nabla\phi(x, y)$. Notera att potentialen (som vi vill tolka som den potentiella energin för en kropp med massan 1) *minskar* med ökad höjd över referensnivån $y = 0$. Det känns konstigt!

Inom fysiken definierar man potentialen med $\mathbf{F} = -\nabla\phi$ i stället!

Exempel. Vilket arbete utför gravitationsfältet på en partikel med massan 1 kg när den rör sig längs kurvan nedan?

Exempel. Gravitationsfältet från en punktmassa M i origo (t.ex. solen) är

$$\mathbf{G}(x, y, z) = -\frac{GM}{r^2} \hat{\mathbf{r}} = -\frac{GM}{(x^2 + y^2 + z^2)^{3/2}} \mathbf{e} \begin{pmatrix} x \\ y \\ z \end{pmatrix}$$

och har potentialen

$$\phi(x, y, z) = \frac{GM}{r} = \frac{GM}{\sqrt{x^2 + y^2 + z^2}} \quad (\text{matematik})$$

eller

$$\phi(x, y, z) = -\frac{GM}{r} = -\frac{GM}{\sqrt{x^2 + y^2 + z^2}} \quad (\text{fysik}).$$

Det elektrostatiska fältet från en punktladdning Q i origo är

$$\mathbf{E}(x, y, z) = \frac{Q}{4\pi\epsilon_0 r^2} \hat{\mathbf{r}}$$

och är alltså identiskt till formen.

Exempel. Det magnetiska fältet från en oändligt lång ledare längs z -axeln i vilken en stationär ström flyter är utanför z -axeln

$$\mathbf{B}(x, y, z) = \frac{k}{\rho} \hat{\boldsymbol{\phi}} = \frac{k}{x^2 + y^2} \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -y \\ x \\ 0 \end{pmatrix}.$$

Det är lätt att visa att

$$(\nabla \times \mathbf{B})(x, y, z) \equiv \mathbf{0}$$

(gör det!) men trots det är $\mathbf{B}$ inte ett potentialfält i $\mathbb{R}^3 \setminus \{z\text{-axeln}\}$. Till exempel, om

$$\gamma = \{(x, y, z) \in \mathbb{R}^3 : x^2 + y^2 = 1, z = 0\}$$

som är $\gamma = \mathbf{r}([0, 2\pi[)$ där

$$\mathbf{r}(t) = (\cos t, \sin t, 0)$$

så är

$$\begin{aligned} \oint_{\gamma} \mathbf{B} \cdot d\mathbf{r} &= \int_0^{2\pi} \mathbf{B}(\mathbf{r}(t)) \cdot \mathbf{r}'(t) dt = \int_0^{2\pi} k \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \\ 0 \end{pmatrix} \cdot \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin t \\ \cos t \\ 0 \end{pmatrix} dt = k \int_0^{2\pi} dt = \\ &= 2\pi k \neq 0. \end{aligned}$$

Krokinjiga koordinater

Låt (u_1, u_2, u_3) vara koordinaterna i ett ortogonalt krokinjigt koordinatsystem med skal-faktorer h_1, h_2, h_3 . Då är gradienten

$$\nabla\phi = \frac{1}{h_1} \frac{\partial\phi}{\partial u_1} \hat{\mathbf{u}}_1 + \frac{1}{h_2} \frac{\partial\phi}{\partial u_2} \hat{\mathbf{u}}_2 + \frac{1}{h_3} \frac{\partial\phi}{\partial u_3} \hat{\mathbf{u}}_3$$

för varje skalärfält ϕ , och för varje vektorfält $\mathbf{A} = A_1 \hat{\mathbf{u}}_1 + A_2 \hat{\mathbf{u}}_2 + A_3 \hat{\mathbf{u}}_3$ är divergensen

$$\nabla \cdot \mathbf{A} = \frac{1}{h_1 h_2 h_3} \left[\frac{\partial}{\partial u_1} (A_1 h_2 h_3) + \frac{\partial}{\partial u_2} (h_1 A_2 h_3) + \frac{\partial}{\partial u_3} (h_1 h_2 A_3) \right]$$

och rotationen

$$\nabla \times \mathbf{A} = \frac{1}{h_1 h_2 h_3} \begin{vmatrix} h_1 \hat{\mathbf{u}}_1 & h_2 \hat{\mathbf{u}}_2 & h_3 \hat{\mathbf{u}}_3 \\ \frac{\partial}{\partial u_1} & \frac{\partial}{\partial u_2} & \frac{\partial}{\partial u_3} \\ h_1 A_1 & h_2 A_2 & h_3 A_3 \end{vmatrix}.$$

Notera att alla punkter anges i de krokinjiga koordinaterna, och alla vektorkomponenter är givna relativt den bas i varje tangentrum som ges av det krokinjiga koordinatsystemet.

Exempel. I planet definieras de polära koordinaterna (ρ, φ) av

$$\begin{aligned}x &= \rho \cos \varphi \\y &= \rho \sin \varphi.\end{aligned}$$

Planet kan alltså parameteriseras

$$\mathbf{r}(\rho, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \rho \cos \varphi \\ \rho \sin \varphi \end{pmatrix}.$$

Parameterkurvornas hastighetsvektorer är

$$\mathbf{r}'_{\rho}(\rho, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos \varphi \\ \sin \varphi \end{pmatrix}, \quad \mathbf{r}'_{\varphi}(\rho, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\rho \sin \varphi \\ \rho \cos \varphi \end{pmatrix}$$

med längder $h_{\rho} = 1$ och $h_{\varphi} = \rho$. I tangentrummet till punkten med polära koordinater (ρ, φ) har vi sålunda basvektorerna

$$\hat{\boldsymbol{\rho}}(\rho, \varphi) = \frac{1}{h_{\rho}} \mathbf{r}'_{\rho}(\rho, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} \cos \varphi \\ \sin \varphi \end{pmatrix}, \quad \hat{\boldsymbol{\varphi}}(\rho, \varphi) = \frac{1}{h_{\varphi}} \mathbf{r}'_{\varphi}(\rho, \varphi) = \underline{\mathbf{e}} \begin{pmatrix} -\sin \varphi \\ \cos \varphi \end{pmatrix}.$$

Notera att $\hat{\boldsymbol{\rho}}(\rho, \varphi) \perp \hat{\boldsymbol{\varphi}}(\rho, \varphi)$ i varje punkt. Notera också att den geometriska tolkningen av en skalfaktor är "så långt man går i rummet när man ändrar motsvarande koordinat en enhet" (lokalt i just den punkten).